

SÖZLÜ TARİH ATÖLYESİ VIII

Bu arada, anlatıcılarla ilgili bir şey söylemek istiyorum. Anlatıcı seçerken tabii ki ilgilendiğiniz konuyu bilen bir insanı tercih edeceksiniz; o zamanda, o yerde, o yaşta olan birini. Ama bir de şu var: O zamanda, o yerde olan veya o konuyu bilen insanların hepsi iyi anlatıcı değildir. Kimin iyi anlatıcı olduğu görüşme sırasında ortaya çıkar. Örneğin Darüşşafaka tarihi yapacaksınız, kurumun en önemli iki-üç kişisiyle konuşuyorsunuz. Aynı şeyi yaşamışlar, aynı dönemde oradaymışlar, biri anlattığında bütün o dünya gözlerinizin önünde sinema filmi gibi canlanıyor.

Anlatıcı dediğimiz bir eleman var. Nasıl ki folklorde veya sözlü gelenekte bazı insanlar öne çıkıyor, hem çok iyi hatırlıyor, hem dili resim gibi kullanıyorsa –Yaşar Kemal mesela–size bahsettiğim Fatma Arıg da görüşmemizde aynı şekilde anlattı. Her şey hazırды; bütün olay, duygusuyla, çözümlenmesiyle oradaydı. Bu her zaman rastlanmayan, çok özel bir durumdu. Tabii ki kendi derinliği olan, kendi hayatı üzerine düşünmüş, kendisiyle barışık, belli meselelerini halletmiş, derin acı çekmiş insanların çok iyi anlatıcılar olabildiğini gözlemliyoruz. Burada önemli olan, sizinle paylaşırken ayrıntı verebilmeleri ve anlattıklarını resmetmeleri. Anekdöt anlatmaları, örnekler vermeleri, resim çizebilmeleri, sizi o ana, o bağlama, o zaman ve mekâna götürebilmeleri her şeyden daha önemli sözlü tarih anlatısında.

Bir sözlü tarih görüşmesinin tekil olmasını tercih ederiz. Duruma göre değişir bu. Görüşme yapmayı seçtiğiniz bir kişi vardır, görüştüğünüzde fark edersiniz ki çok ilgili değildir. Konuyu bilmesine rağmen çok iyi anlatmıyordur, çok fazla zaman ayırmak istemiyordur. Bu durumda onunla ikinci bir görüşme yapmayı seçmeyebilirsiniz. Dediğim gibi, bu bir çeşit piyango; görüşmeye girmeden ne çıkacağını bilmeniz mümkün değildir. Bazı konu başlıkları vardır, ama o konu başlıklarını o kişinin nasıl işleyeceğini ve sizinle ilişkisinin nereye gideceğini bilemezsiniz.

Bu gibi “başarısız”, çok önemli olmayan görüşmeler dışında verimli olduğunu düşündüğümüz bir görüşmenin minimum ikincisi olmalıdır; çünkü birinci görüşme ile ikinci görüşme arasında yöntem açısından çok fark vardır. Birinci görüşmede yapmanız gereken şey, ilişki kurmak, güven sağlamak, konuşturmak ve o kişinin önemli meselelerini dinlemek, ne kadar iyi bir anlatıcı olduğunu görmek, belki de daha önce hazırlamış olduğunuz sorulara cevaplar almaktır, ama bu bir başlangıçtır. İkinci bir görüşme yapmadan evvel birincisini dinleyip

transkripsiyonunu hazırlamanız gerekli. Bu, ikinci görüşmenin ev ödevi; yani gidip görüşmeleri bitirip ondan sonra metne geçirmeyi düşünmemelisiniz. Görüşme sırasında karşınızdakine o kadar pür dikkat yönelmiş durumdasınız ki aslında onun söylediği her şeyi hatırlamıyorsunuz. Yazmak için dinlediğiniz vakit, görüşme anına tekrar gidiyor, o anı tekrar yaşıyor, birçok şeyi yeniden fark ediyorsunuz. O iki-üç saat içinde o kadar çok şey konuşulmuş ki, hepsini hatırlamanıza imkân yok. Görüşmeyi dinlediğiniz vakit tekrar yaşayıp değerlendirmeye başlıyorsunuz.

TRANSKRİPSİYON SÜRECİ ve İKİNCİ GÖRÜŞME

Sizin anlamlandırma ve analiz süreciniz görüşmeyi dinlerken başlıyor. Daha evvel hipotezleriniz, argümanlarınız vardı. Görüşmeye gitmeden evvel de bir çalışma yapmıştınız. Şimdi o çalışma devam etmeye başlıyor. Bilgilerinize yenileri ekleniyor. Bu yeni bilgi akışında daha evvelki hipotezleriniz, argümanlarınız ne olacak? Onları çöpe mi atıyorsunuz, yoksa işe yarıyorlar mı? Bu yüzden, görüşmeyi dinlemeniz ve aynı zamanda metin haline getirmeniz gerekiyor. Burada transkripsiyon dediğimiz süreç başlıyor. Sözlü tarih sestir dedik, ama yazı her zaman söze ihanet eder. Siz sözlü tarihi yazı haline getireceksiniz, çünkü bu bir kullanılışlılık meselesi. Elinizdeki metin üzerinden çalışmak daha kolay olduğu için, her seferinde bütün görüşmeyi dinlemek istemediğiniz için, kolaylık olsun diye yazıya çeviriyorsunuz kaydınızı. Ama transkripsiyonun sözlü tarihin eşi, sesin aynısı olduğu gibi bir yanılısamaya düşmemeliyiz. Böyle değil, çünkü orada olanı, yaşanan anı yazıda hiçbir zaman tam olarak ortaya çıkaramazsınız; ama bunu yapabilmek için maksimum bir çaba göstereceksiniz.

Transkripsiyon sürecinde yeni bilgisayar programları çok işe yarıyor. Eskiden, kulaklıkları ve ayak pedalları olan ayrı makinelerimiz vardı. O makineleri bilgisayara bağlar, ayak pedallarıyla teybi ileri geri sarıp yavaşlatır ve yazardık. Tabii ki konuşma çok hızlı olduğu için aynı hızla yazamıyorsunuz. Şimdi “Express Scribe” gibi çok kolay ve bedava indirebileceğiniz yazılım programları var. Bu programları internet üzerinden indirip bilgisayarınıza yüklüyorsunuz, yazarken bilgisayar tuşlarını kullanarak dinlediğiniz sesi yavaşlatabiliyor veya geriye gidebiliyorsunuz. Bizim öğrenciler bir hesap yaptı, bir saatlik bir ses kaydını minimum yedi saatte çözebildiğimiz çıktı ortaya; çünkü yapmak istediğiniz şey sese ihanet etmemek, o sesi yazıya dökmek. Burada mümkün olduğu kadar kişilerin konuşma biçimini bozmamak önemli.

Örneğin Yörükler çok farklı bir Türkçe konuşur; konuşma biçimleri de gramerleri de çok farklıdır. Şimdi gitsem herhalde yine anlayamam. Ben görüşmelerimin transkripsiyonunu o gramere ve dile göre yapmaya çalıştım. Aynı şekilde konuşma dilimiz yazı dili gibi sonunda noktası olan cümlelerden oluşmaz. Söylediğiniz bir söz havada bitebilir. Bu gibi bakımlardan hem dile, hem de sesin ritmine, tonlamasına dikkat ederek, ek bilgileri de yazıya dökerek transkripsiyon yapmalısınız. Bunları parantez içinde, “Sesi yükseliyor, sesi alçaldı, bağırdı, sustu, sessizlik oldu” gibi ifadelerle belirtmeli, konuşmanın dışındaki sesleri de, örneğin telefonun çaldığını veya dışarıdan birinin girdiğini eklemelisiniz. Bu açıdan, transkripsiyonu görüşmeyi yapan kişinin yapması idealdir; çünkü orada olan sizsiniz. Parantezlerinizle, transkripsiyonun anlaşılabilmesi, daha ilerde kullanılabilmesi için bir bağlam yaratmak zorundasınız.

Birinci görüşmeyi metin haline getirdiğiniz süre içinde bir yandan da dinliyor ve bu esnada kendi kendinizi değerlendiriyorsunuz. Bu da çok utanç verici bir süreçtir; çünkü sürekli “İnanamıyorum, bu soruyu nasıl sordum, nasıl böyle davrandım!” dersiniz. İnsanın kendi sesini duyunca veya kendi fotoğrafını görünce yaşadığı duyguya benzer bu. Sorulara verdiğiniz cevaplar ve sorduğunuz sorularla ilgili kendi kendinizi değerlendirdiğiniz bir süreç yaşıyorsunuz. Gerçekten çok önemli bu değerlendirme; çünkü siz bir şey sormuşsunuz, karşınızdaki bir şey anlatmış. Sonra siz ne yaptınız? Mesela öğrenciler görüşmelerinden sonra transkripsiyon yapıp getirdiklerinde sürekli soru cevap şeklinde olmuşsa ya da cevaptan sonraki soruya bakarak bunlardan sürekli ders almamız gerekiyor, adam ne demiş ben ne yapmışım? Soruların, verilen cevaplardan çıktığı sezgisel ve esnek bir yaklaşım istiyoruz. O yüzden, transkripsiyon yaparken bizim ne sorduğumuza, karşınızdakinin ne anlattığına bakıyoruz. Yaptığımız şey verilmiş olan cevaba ne kadar uygun? Başka bir konuya mı atlamışız? Bir konuda önemli şeyler anlatmış karşınızdaki; onu daha derinleştirici bir soru sorabilmiş miyiz? Transkripsiyon sürekli kendi yönteminizi değerlendirdiğiniz ve aynı zamanda neyi bulduğunuzu, elinizdeki malzemenin ne olduğunu öğrenip ikinci görüşmeye hazırlık yaptığımız bir süreç olmalıdır.

Transkripsiyon yaparken bilgisayarda bir dosya açıyor ve kendi kendinize yeni sorular ekliyorsunuz. “Şu meseleyi daha derinleştir. Şu konuyu biraz daha açmasını iste” gibi, birinci görüşmeye nazaran daha aktif olmanızı, daha çok soru sormanızı sağlayacak ekler yapmalısınız. Birinci görüşmenin verdiği güvenle ve o bilgiyi kullanarak daha açıcı sorular sormalısınız. “Siz geçen görüşmemizde demiştiniz ki... Bunu biraz daha açabilir misiniz? Şu

konuda sizin şöyle düşündüğünüzü anladım geçen görüşmede. Böyle mi, bu konuda ne dersiniz?” gibi, biraz daha tartışmaya, anlamlandırmaya doğru giden sorular sorabileceğiniz bir karşılaşmadır ikinci görüşme. Artık birbirinizi daha iyi tanıyorsunuz, daha rahatsınız; bu noktaya gelebilirsiniz.

Transkripsiyonu aynı zamanda ikinci görüşmenin sorularını hazırlama süreci olarak da değerlendirmeliyiz. Transkripsiyona geçmeden evvel, birinci görüşmeyi yaptığımız gün, eve gidip ses dosyasını bilgisayara kaydediyoruz. Size verdiğim formlarda görüşme sonrası notlar var. Bu da sizin yaptığınız işin bir çeşit etnografi olduğunu vurguluyor. O insanın giyimi neydi, sizi nasıl karşıladı, neler hissettiniz, görüşme süreci nasıl geçti, sorunlar neydi ne oldu? Daha sonra unutacağınız ve sonradan transkripsiyon okuyup anlamlandırma ve işleme sürecinde işinize yarayacak bu tür görüşme sonrası notlarını almanız gerekli. Hafızanıza güvenmeyip, görüşmeyi yaptığımız gün hemen bu işlemi yapmanız çok önemli; ne kadar hızlı olursa o kadar iyi. Özellikle birinci ve ikinci görüşme için bunu söylüyorum. İkinciden sonra belli bir yere gelmişsinizdir. Birinci ve ikinci görüşme sizin asıl ana malzemeniz; yani bir insanla iki iyi görüşme yaptığınızda epey malzeme oluşturmuş oluyorsunuz.

Ben Gülfem İren’le dört kere görüştüm, ondan sonra da evine abone oldum. Birinci görüşmeden sonra transkripsiyon yaptım, ikinci kez gittim. Birinci görüşmedeki bazı meseleleri tekrar anlattı. Ben aslında malzememi almıştım, ondan sonrası ekstraydı. Transkripsiyon çok vakit aldığı için bunun altını çizmek gerekiyor. Birçok insan çeşitli nedenlerden dolayı transkripsiyon sürecini ileriye atıyor ve üst üste görüşme yapıp transkripsiyonu sona bırakıyor; ama ikinci görüşmenin daha başarılı olması için birinci görüşmede ne olduğunu bilmemiz, bunun için de en azından onu dinlememiz gerekiyor. İdeal olarak transkripsiyonu yapıp, bunun üzerine düşünüp yeni bir soru listesi hazırlamalıyız.

İkinci görüşmeye gittiğiniz vakit çok daha aktif olabiliyorsunuz. Birinci görüşmede hazırlık önemli, ama o esnada karşınızdakini çok iyi tanımadığınız için özel bir hazırlık yapamazsınız. Daha çok genel çerçeve ve ikinci literatüre hazırlanmış olursunuz. İkinci görüşmeye gittiğinizde ise o insanın anlattıklarını ezbere bilmelisiniz. Artık onun hangi yaşta nerede ne yaptığını soracak donanımda olmanız ve ulusal kronolojiyle o kişinin biyografisi arasındaki ilişkiyi kurmanız gerekiyor. Ona doğrudan “Türkiye’de X olayı olduğu zaman siz de Y okulunda okurken Z ne oldu?” diye sorabilmeniz lazım. Siz artık bir anlamlandırma sürecine girdiniz.

Birinci görüşmede önemli malzemenin ne olduğunu görmeye başladınız ve “Bu görüşme şu konu hakkında. Şuraları biraz daha kazırsam, arkeolojiyi daha fazla yaparsam daha fazla malzeme gelecek” diye düşünüp seçimlerinizi yapıyor ve sorularınızı ona göre hazırlıyorsunuz. Birinci görüşmede önemli bir olay anlatıldı. Mesela benim görüşmemde İzmir yangını veya Manisa yangını vardı. Bu konu benim için o kadar önemliydi ki, aynı olayı iki üç kere anlattırdım. İki üç ayrı görüşmede tekrar döndüm olaya, çünkü tekrar dinlemek istedim. Farklı görüşmelerde aynı mı anlatıyor, yeni bir şey mi çıkacak, farklı bir anlamlandırma mı olacak? Bu benim için önemliydi.

İkinci görüşmede siz artık daha aktifsiniz; bir araştırmacı olarak “Ben bunu yapıyorum, benim derdim bu” demek durumundasınız. Karşınızdaki insan bu konuda ne kadar sizinle birlikte? Anlamlandırma meselelerinin içine ne kadar giriyor? Mesela Gülfem İren çok girdi. Benim derdimin ne olduğunu, İzmir’de ne yaşandığını kafasına taktı, düşündü. O zaman karşınızdakiyle bu meseleleri doğrudan tartışmaya başlıyorsunuz. İkinci ve üçüncü görüşmede çok daha farklı bir ilişki ve bir işbirliği kurulduğunu görüyorsunuz. Kişisel tarihi ve Türkiye tarihini birlikte anlamak gibi bir durum gerçekleşiyor. Bu açıdan, ikinci görüşmenin bütün havası farklı. Artık insanı tanıyorsunuz, o size güveniyor ve siz de daha bir güvenle, sorulması zor soruları sorabiliyor, bazı zor konulara arka kapıdan girmeye çalışıyorsunuz. Bu gibi şekillerde ikinci görüşmede daha aktif olup artık bütün alanı kaplamaya çalışıyorsunuz. Kaçırdığınız bir şey var mı, bu insanın hayatına ilişkin bütün önemli verileri aldınız mı, daha önce aldıklarınızı derinleştirebilir misiniz? Kendisine de sorabilirsiniz bunları; eksik bulduğu şeyler var mı ya da başka neler anlatmak istiyor? Birinci görüşmede anlattıklarında gördüğünüz bazı iç tutarsızlıkları veya literatürle bağdaşmayan bazı bilgileri de tekrar sorabilirsiniz. Sonuç olarak karşınızdaki yaşayan bir insan var, değil mi? Niye sormayasınız...

Bir kişiyle kaç görüşme yapılır? Bunun da kesin bir cevabı yok. İyi bir anlatıcı bulduğunuz vakit üç-dört kere görüşebilirsiniz. Ben genelde bunu yapıyorum. Dediğim gibi, ortalama bir anlatıcıyla bir kere görüşebilirsiniz, ama minimum iki kere görüşmek doğrudur.

GÖRÜŞMENİN ARŞİVLENMESİ ve PAYLAŞILMASI

Transkripsiyon, görüşmenin metne dönüşme süreci, arşiv ve kullanımı konusunu da gündeme getirmekte. Görüşmenizi bir metin haline getirmeye başladığınız ya da o görüşmeciden izin aldığınız vakit, bir malzeme oluşuyor ve siz bir kaynak yaratıyorsunuz. Bu işlenmemiş, ham

malzeme görüşme yaptığınız kişiden geldi; siz de kişisel bir arşiv ya da bir grup arşivi oluşturduunuz. Peki, şimdi bu malzeme ne olacak? Bu soruyu baştan düşünmeniz gerekiyor.

Birincisi, ikinci görüşmeye gitmeden evvel veya herhangi bir noktada transkripsiyonu –okuma yazması olduğunu varsayarsak– görüşme yaptığınız kişiyle paylaşıyor musunuz? Bu da çok önemli bir soru ve kesin bir cevabı yok.

Amerikalı arşivciler bu konuda birbirine düşmüş durumda. İki ekol söz konusu. Daha katı ve erken arşivci ekol, arşive girecek her görüşmenin metninin anlatıcı tarafından okunması ve düzeltilmesi gerektiğini, ancak bu şekilde arşivlenebileceğini savunuyor. Diğer arşivciler ve sözlü tarihçiler ise bu yöntemin bazı sakıncaları olduğunu düşünüyor. Bunun nedeni, insanların bazı şeyleri sansür etmesi tehlikesi. Aynı şey bant kayıtları için de geçerlidir. Transkripsiyonu görüşme yapılan insanla paylaşmalarının nedeni, orada herkesin okuryazar olması ve bu işin kolaylığı. Bir ses kaydını dinlemek çok daha uzun zaman alır. Amerika’da ilk önce ses kayıtlarını siliyorlardı, sadece transkripsiyon kalıyordu. Anlatıcı bakıp kendine göre gerekli düzeltmeleri yapıyordu. Fakat sözlü tarihçiler sonradan oluşan sansürden çok rahatsız oldu. Çok güzel bir malzeme çıkarmışınız, o malzemeyi metin olarak gösteriyorsunuz, sonra insanlar “Bir dakika, ben vazgeçtim” diyor; bu hakikaten fena bir durum. Bu nedenle, bu konuda bir tartışma var.

Ben yine kişisel ilişkiler üzerinden gitmeyi öneriyorum. Görüşme yaptığınız herkes bu kadar meraklı değil, işin içine bu kadar girmiyor. Birçok insan izin veriyor. Siz araştırmayı yapıyorsunuz, onlar anlatıyor. Daha hassas meselelerde, kişiler çok akıllıca, analitik bir bakışla işin içine girdiği vakit bu bir mesele haline gelebiliyor. Bu sizin avantajımıza da olabilir; çünkü anlatan kişi transkripsiyonu okuduğunda yeni bir şeyler ekleyebiliyor. Böyle bir tartışma ve araştırma sürecine girmiş de olabiliyor. Transkripsiyonu görüşme yapılan kişiyle paylaşma konusunda kesin bir kural koymayıp, duruma göre hareket etmeyi tercih ederim.

Transkripsiyonu ve sesi araştırmayı yapan kişi dışında başkalarının kullanması da ayrı bir konu. Bir kurum da olabilir bu. Siz bir araştırma yapmış, onu kendiniz değerlendirmiş ve sonra ham malzemenizi bir kuruma vermişsinizdir ve başka sözlü tarihçiler, tarihçiler veya araştırmacılar onu kullanabilir. Bu da tartışılmış bir mesele. O malzemeye yalnızca malzemeyi üreten kişi mi sahiptir? Amerika’da birçok araştırma arşivlere girmiş ve o şekilde

de tasarlanmıştır; çünkü daha baştan arşiv ve koruma üzerinden düşünülmüştür: Malzeme gelecek kuşaklara aktarılsın, sözlü tarihçinin kendi evindeki dolabında değil arşivde kalsın. Orada kurumlar daha yerleşik ve güven konusu çözülmüş durumda. Bu nedenle, malzeme bir kuruma verildiğinde onun hakikaten düzgün ve doğru bir şekilde kullanılacağı düşünülüyor.

Kimileri de şöyle bir argüman geliştirebilir: “Görüşmeyi, araştırmayı ben yaptım, oradaki bağlamı ben biliyorum. O bağlamı yaşamamış insanların benim malzememi kaynak olarak kullanması ne kadar doğru?” Bu da sözlü tarihçinin tarihten farklı olarak “yaratdığı” bir malzemenin var olmasıyla ilgili bir tartışma. Malzemeyi benim yaratmış olmam ürünün benim olmasını mı gerektiriyor, yoksa yaratılmış bir malzeme sonuç olarak tarihe düşülen bir kayıttır ve başkaları tarafından kullanılabilir mi? Bu da kesin cevabı olmayan, sözlü tarihçiler, arşivciler ve tarihçiler arasında tartışılan bir konu.

Dijital devrim ve internet bütün bu tartışmalara çok farklı bir boyut kazandırdı. Eskiden arşivleme işi çok daha zor ve hantaldı. Birileri kâğıt üstünde notlar tutuyor, transkripsiyonlar büyük makinelerle yapılıyordu. Ses bir yerde, yazı başka bir yerdedi. Şimdi her şey kolayca yapıldığı için hem arşivleme, hem de ses, metin ve çıktıdan oluşan ürünlerin hazırlanması çok kolaylaştı. Bu açılardan sözlü tarihin paylaşılma imkânları müthiş bir şekilde büyüdü. Bunun çok büyük avantajları oldu. Mesela 1929’daki ekonomik krizde Amerika’da devlet insanlara birtakım işler yarattı. Eğitimli kişilere verdikleri işler arasında toplumun alt kesiminin kültürünün korunması vardı; çünkü insanlar açlıktan ölüyordu. Mesela 1930’ların başında bir kısım Güney Amerikalı eğitimli beyaz, eskiden köle olup özgürleşmiş siyahların yaşam öykülerini dinleyip kaydetti. Bu çalışmanın bir kısmı elle yazıldı, bir kısmının ses kaydı alındı ve Library of Congress dediğimiz milli kütüphanede inanılmaz bir arşiv oluşturuldu. Gerçekten devrim gibi bir şeydi bu, “Köle olmak nasıl bir his? Özgür olmak nasıl bir his?” gibi sorularla başlayan çok ilginç bir çalışma; fakat yıllarca milli kütüphanenin arşivlerinde birtakım defterlerde ve garip ses kayıtlarında kaldı. Yalnızca çok meraklı insanlar bunlara ulaşabildi. Halbuki bugün bu kayıtların bir kısmı internete konabildi, özetleriyle, hatta bazı seslerle.

Kısacası her şey çok kolaylaştı. Bu nedenle hantal eski arşivler bugün büyük kitlelerle paylaşılabilir. Bu aynı zamanda hem telif hakları, hem de kişilerin özel hayatını koruma meseleleri açısından tabii “tehlikeler” içeriyor. Medyanın her şeyi çok yüzeysel bir şekilde paketleyip satması tehlikesi, sözlü tarih adına birtakım cümlelerin büyük harflerle yazılması

tehlikesini doğurdu. Bu bizim de üstünde düşünmemiz gereken bir konu. Yaptığımız derinlikli görüşmelerin bir şekilde internet üzerinden paylaşımını istemeli miyiz? İstersek bu ne şekillerde olmalı? Bazı açılardan bu malzemenin daha büyük bir kitleye ulaşmasının güzel tarafları var; okuma yazma bilmeyen veya o dünyanın içinde olmayan insanların kendi seslerine veya başkalarının seslerine ulaşmasına imkân tanınmış oluyor; ama aynı zamanda bu bir yüzeysellik tehlikesi de yaratıyor. İnsanların özel hayatlarını bu kadar ortaya atmanın tehlikeleri var; arşiv konusu da böyle bir tehlike içeriyor.

ANALİZ VE ANLAMLANDIRMA SÜRECİ

Analiz ve anlamlandırma süreci çok önemli; çünkü birçok kişi için sözlü tarih transkripsiyonla bitiyor. Sözlü tarih uzun zaman bir görüşme yöntemi olarak görüldü. Görüşme yöntemini öğrenip doğru yapmak, daha sonra transkripsiyonu metin haline getirmek yeterli sayıldı. Aslında her şey burada başlıyor. En azından ben böyle hissediyorum; çünkü o noktada siz arşivinizi oluşturmuş oluyorsunuz. Oluşturduğunuz arşivi başkalarıyla paylaşabilir ve bu paylaşım süreci için kitaplaştırabilirsiniz. Birçok başka şey de yapabilirsiniz. Bu aşamada neler düşünebileceğinizi anlatmak için kendi çalışmalarımından örnekler vereceğim.

Birisi size bir şeyler anlattı. Elinizde bir anlatı, bir transkripsiyon var; sorular, sorulara verilen cevaplar, cevaplardan sizin çıkardığınız yeni sorular ve bölük pörçük bir anlatı... Size Fatma Arıg'dan bahsetmiştim. Bana tepsi üstünde hazır, yazımı vermişti. Çok az görüşme böyle başı sonu belli olan, içinde argümanı yer alan bir nitelik kazanabilir; çoğu görüşme saklambaç oynamak gibidir. Bir yemek yapacaksınız, her şeyi koymuşsunuz masanın üstüne, ama ortada yemek yok; peki, şimdi ne yapacaksınız? Aslında çok zor bir konu, bu malzemeye ne yapacağını bilmek. Hele iki-üç görüşme yapmışsanız belki yüz-yüz elli sayfa metin olacak önünüzde; onu nasıl toparlayacaksınız?

En başta ne söylendiğinden başlıyorsunuz; yani temadan. İlk önce tarihsel olaylar üzerine ne söylendi? Kendinizi bir tarihçi olarak düşünün; neler anlatıldı, hangi konular?

Transkripsiyonunuza tematik bir indeks yapar, her sayfada hangi konulardan bahsedildiğini belirtirsiniz. Sizin ilgilendiğiniz olaylarla ilgili konuşma hangi sayfalarda? Mesela bir çatışma olmuştur, o çatışmanın nerelerde, hangi sayfalarda yer aldığını indeksinizde görürsünüz.

Tematik bir indeks size düşünme süreci sağlar. Bence heyecanlı olan, nelerin nasıl anlatıldığını düşünmeye başlamanız. Bir çatışma anlatıldı, ama ne biçimde anlatıldı? İki ayrı kişiden aynı çatışmayı dinlersiniz, ama tamamen başka hikâyeler çıkar ortaya. Sözlü tarih bir

anlatıdır, bir *narrative*, bir masaldır. Her masalın, her anlatımın, her hikâyenin kendi iç yapısı vardır.

“Bu adam ya da bu kadın niye böyle anlatıyor?” Sizin büyük sorunuz budur; çünkü o “Niye anlatıyor?”un içinde sizin argümanınız var; oradan bir açıklama çıkaracaksınız. “Neden?” sorusuna cevap vereceksiniz. Buna bakarak, görüştüğünüz kişinin hikâyesi ve belki ilgilendiğiniz olayla ilgili bir hipotez geliştirecek, belki bir makale veya kitap yazacaksınız. Başka verileri de kullanacaksınız elbette. Bunun için, malzemenizin içsel yapısını düşünmeniz gerekli. Hem anlatılan her olayın kendi anlatılış biçimini, hem de bütün olarak transkripsiyonun kendi içsel yapısını düşünmeniz gerekli.

“Nasıl” bir yapı ve “neden” böyle? Burada hem o kişinin karakteriyle ilgili meseleler, hem de dışarıya referans veren anlatılar yer alır. Sonuç olarak bu insan belli bir kültürden, belli bir sınıftan geliyor, belli bir dili kullanıyor ve bu bağlamın içinde böyle anlatıyor: Bunları da düşünmeniz gerekli. Bir örnek vereyim. Ben Yaşar Paker adlı yüz yaşında bir Yahudi beyle konuştum. Kendisi şimdi rahmetli oldu; müthiş bir tanıklığı olmuştu. Türklerin Yunanlılarla savaşında Ankara’da bir Yahudi mahallesinde oturuyordu. O zaman Türkler Batı Anadolu’yu boşaltmak, daha doğrusu beşinci kol olarak gördükleri gayrimüslimleri ayırmak için o bölgeden onları sözümlerine askere aldılar. Bu “askerlik” üniformasız ve silahsızdı. Yaşar Paker o zaman yirmi yaşındaydı. Kendini Ankara’dan Doğu’ya doğru giden meçhul bir yolda buldu. Bana o zamanki Anadolu’yu anlattı. Sonunda Erzincan’da bitecek bir hikâyeydi, ama o bunu bilmiyordu. Nereye gittiğini de bilmiyordu. Bir çeşit asker oldu ve yürümeye başladı Doğu’ya doğru, 1920 yılında. Bu arada Türkler, daha doğrusu Müslümanlar –o zaman henüz kendilerine “Türk” demiyorlardı– Yunanlılarla savaşıyordu. Yaşar Paker’in anlattığı bu hikâye gerçek bir olaya dayanıyor. O zaman hakikaten gayrimüslim taburları vardı ve bu taburlar Doğu’ya götürülmüştü. Bir tanık buldum, bana anlattı ve olayın gerçekliği tescillendi. Bunu aynı zamanda tarihte de görebiliyoruz.

Bu hikâyeyi Yaşar Paker “nasıl” anlattı? Çok tuhaf bir şekilde, bir kahramanlık hikâyesi gibi... Bana bir masal anlattı, o masalın kahramanı kendisiydi. Masalda devlet, kumandanlar, sınıflar, çatışmalar, korku pek yoktu. O sanki Anadolu’nun doğasını keşfetmeye gitmiş bir izci gibi yürüyerek, dağlara tırmanarak geziyordu. Sonunda başarılı bir şekilde Erzincan’a varıp, oradan tekrar dönüp ailesine kavuşarak mutlu sona ulaşıyordu. Tarihte yazan olayla

bana anlatılan olay arasında büyük bir uçurum vardı. Yaşar Pakler bu hikâyeyi neden böyle anlatmıştı? Bunun birçok nedeni olmalı.

İnsanlar onlara ilgi gösterdiğiniz ve onları anlatıcı olarak seçtiğiniz vakit kendini hikâyenin kahramanı yapar. Sonuç olarak hayat hikâyemizi anlatırken kendimize göre de şekillendiririz ve belki kendimizi iyi ve güçlü bir konumda göstermek isteyebiliriz karşı tarafa. Yaşar Pakler gerçekte yaşadığı bu hikâyede güçsüz bir konumdaydı; öldürülebilirdi, hayatını kaybedebilirdi. Aslında çok korkulu bir tecrübe yaşamıştı, fakat kendisini hem fiziksel olarak çok güçlü, hem de psikolojik olarak çok dayanıklı bir insan gibi gösterdi. Olayı hatırlamayı kabul etti, ama bu şekilde hatırladı.

Bu olay birçok açıdan enteresan. Yaşar Pakler bir küçük kahramanlık öyküsüyle tarihini belki silmedi, ama mutlaka cilaladı ve farklı bir şekilde anlattı. Bunu analiz ederken hem Türkiye'nin o dönemdeki bağlamını, hem de Yahudi cemaatini, Osmanlı'da ve Türkiye'de Yahudi olmanın, asker olmanın, gayrimüslim olmanın anlamını, bütün bunları düşünüp bu konularda okumak gerekiyor; çünkü bütün bunlar görüşmenin içsel yapısını etkiler.

Eğer çok şanslıysanız bazen görüşme yaptığınız kişinin size anlattığı dönemde yazmış olduğu bazı notlara ulaşabilirsiniz. Yaşar Pakler bu kahramanlık hikâyesini anlattığı sırada bir çekmeceye elini attı ve bir küçük defter çıkarttı. Gerçekten gözlerime inanmadım; çünkü o pek önemseliyordu, ama askerlik sürecinde bir defter tutmuştu. Bu bir tarihsel dokümandı. 1920'de izci olarak askere gittiği vakit –nedense onu hiçbir zaman çözemedim– aşağı yukarı her gün yaşadıklarını yazmıştı. Böylece ben onun 1920'de tuttuğu güncelyi de okudum, hatta bastırdım. Günce ile onun bugünkü anlatısını karşılaştırdım ve güncenin yapısına da baktım. Orada da çok benzer sessizlikler vardı; aynı şekilde Anadolu'nun güzelliği ve bir çeşit izcilik macerası yazılmıştı. Mesela her gün nerede kaldıklarını, nerelerden geçtiklerini bütün detaylarıyla anlatıyordu. Hangi köylerde bulunmuş, sigara içilmişse hangi köşede içilmiş, ne kadar kilometre yürünmüş, bir şeyler taşınmışsa nasıl taşınmış... Tamamen ayrıntılarla doluydu, bir macera romanı gibi okunuyordu; fakat bazı küçük detaylar göze çarpıyordu. Bir iki yerde paniğe kapıldığını ve bu paniğin de güncelye yansıdığını görüyoruz. “Ben ne olacağım? Ankara'da acaba neler oluyor?” gibi çok çok küçük bir iki referans yer alıyor. Askerlerle ve askerlikle ilgili yine çok küçük bir iki referans ve eleştirisi var. Mesela çevresindeki askerlerin esrar içtiğine ve esrar içenlerin ortamı yönettiğine, asıl işin başını

onların çektiğine, hafif de olsa askeri düzene ve onların başlarındaki komutanlara çok kısa göndermeler vardı; fakat sessizliklerle dolu bir metinden bahsetmekteyim.

Yapmak istediğiniz şey hem elinizdeki metinlerin içsel yapısına bakmak, hem de bu metinlerin dil, kültür ve tarih cephesinden dış alana ne şekillerde referans verdiğini ve o alanlarla nasıl etkileşim içinde olduklarını anlamaya çalışmak. Yaşar Pakar'in masalında kahraman olması ve bu şekilde bir öykü anlatması bana şu soruları düşündürdü: Ankara'daki Yahudi cemaatinde gittiği okuldaki eğitim sisteminde ne tip anlatılar okuyordu? Okuduğu romanlar neydi?

Daha genel anlamıyla Türkiye'de sıradan insanlarla konuştuğumuzda yine aynı şekilde bunları düşünebiliriz. İnsanların anlatılarında bu sözlü gelenekten, kökenlerden gelen birtakım yapılarla nasıl bir ilişki var? Mesela en basitinden bir Atatürk kültürümüz var yetmiş-seksen senedir. Her zaman insanların bir şekilde refere ettiği bir Atatürk kültürü, Atatürk kültürü, Cumhuriyet hikâyesi var; anlatılarda bu konu her zaman dominant olarak gündeme gelebilir. Bunun dışında dinsel motifler, yöresel olaylarla ilgili motifler ortaya çıkabilir. Bunlar sadece hikâye olarak, yani malzemenin kendisi olarak değil, yapısal olarak da belirir. Mesela Atatürk belli bir yere gelmişse o sahne hep belli şekillerde anlatılır; anlatılış biçimi de belki o yörenin folklorik hikâye anlatış biçimine de benziyordur. Bu tip konuları düşünmek gerekli.

Elimizdeki malzemeyi çözümleyerek hem bireysel anlatının, hem de toplumun kültürünün içindeki yapı taşlarının “Neden?” sorularına cevap vermelisiniz: Diyelim “Yaşar Pakar'in hayatının anlamı şu” veya “Anlattığı bu hikâye bize şunları gösteriyor”; sadece şu tarihte gayrimüslimlerin askere alınmasının ötesinde, bir insanlık tecrübesi olarak bize ne öğretebilir bu anlatı, bu coğrafya ya da başka coğrafyalar hakkında?

İlk ve yüzeysel anlatılar her zaman daha pozitif, daha yuvarlamaya yöneliktir. O yüzden zaten bizim için ikinci görüşme gerekli oluyor. Mesela Yaşar Pakar ile yaptığım ikinci ve üçüncü görüşmelerde ona hem güncesiyle, hem de daha önce anlatmış olduklarıyla ilgili sessizlikleri sordum; çünkü yaşıyordu ve sorabilirdim. Sessizlikleri sorma hakkımız var, bunu deneyebiliriz; başarılı olabiliriz veya olmayabiliriz. Yaşar Pakar'in hikâyesinde ben ona askeriye sordum, “Komutanlar nasıldı?” gibi sorularla. Bu tip şeyleri anlattı, ama “Yazmayın” dedi, yani o korku orada duruyordu. Bana güvendiği için birçok şeyi anlattı, ama bir şekilde de ikaz etti yazmamam konusunda.

Söylemek istediğim şu: Sözlü tarihi sadece bir birey veya bir grup, bir yer hakkında betimleyici bir hikâye anlatan bir çalışma olarak görmemeliyiz. Bu, sözlü tarihe haksızlık olur. Sözlü tarihin bellek çalışmaları alanına girmiş olması zaten bunun ötesinde de söz söylemek gerektiğini gösteriyor; daha teorik, daha analitik, daha karşılaştırmalı bir çalışma olmalı. Mesela bizim 12 Eylül'ü yaşama biçimimizle bu tip bir olayın diyelim Şili'de ya da Arjantin'de yaşanma biçimi arasındaki farklar nedir? Orada yapılan sözlü tarih görüşmeleri ve konu üzerine yazılmış kitaplarla bizde yapılan görüşmeleri neden karşılaştırmayalım? Niye onları birbiriyle konuşurmuyalım? Bu tip noktalara girdiğimiz zaman olayların ötesine geçiyoruz.

Diyelim ki devlet baskı yapmış, birbirine çok benzer olaylar var, fakat insanların onları tecrübe etme, aktarma biçimi çok farklı olabiliyor. Bu da bağlamların, kültürlerin, bireylerin farklılığından kaynaklanıyor. Demek ki daha derin analizler gerekli. Sadece hikâyeyi anlatmak veya sadece başkalarının anlattığı hikâyeleri aktarmak değil bizim işimiz. Aynı zamanda onların niye önemli olduğunu, bu insanların hikâyeleriyle niye ilgilendiğimizi düşünmeli, insanlıkla ilgili birtakım meselelerden bahsedebilmeliyiz. O bireyin ötesine geçmeliyiz. Tabii burada işin birçok boyutu var. Bir literatüre girip onu kullanmaya başladığınızda çok çok farklı yerlere dokunmanız gerekiyor. Başlıcası tarih; ama psikoloji, iletişim, felsefe, antropoloji, kültürel çalışmalar, folklor de içinde olmak üzere birçok farklı disiplinden ve farklı alandan beslenebilirsiniz. Bu biraz konunuza göre değişebilir. Mesela coğrafya bu alanda çok gelişmeye başladı. Çok eklettik bir alandan bahsetmekteyiz. Siz kendi dertlerinize ve kendi projenize göre gerekli olan verileri bulup, o literatürü okuyup, kendi malzemenizi onunla harmanlayıp, başka yerlerde yapılmış sözlü tarih projeleriyle de karşılaştırarak ortaya yeni ürünler çıkartabilirsiniz. O zaman burada artık ham transkripsiyondan çok daha başka bir yere gidiyoruz. Bu herkesin yapması gereken bir şey değil; belki daha çok akademik bir alan. Yeri, kitlesi başka.

Aynı zamanda diyelim siz bir araştırma yapıp, ürününüzü o araştırmayı yaptığımız yerdeki insanlarla paylaşmak niyetiyle bir mahallede veya bir köydeki kütüphaneye koymak da isteyebilirsiniz; bu da işinizin bir parçası olur. Görüşmelerin özetlerini ve küçük alıntılarını internete koyup çok daha büyük bir grupla paylaşabilirsiniz de. Biri diğerine kesinlikle mani değil; bunlar birbirinden tamamen ayrı tip işler. Malzemenizi topladıktan sonra hedef kitlenize göre ürün belirleyip ona göre çalışabilirsiniz. Söylemek istediğim, çok çok farklı

çıktıların olabileceği, sözlü tarihin çok farklı mecralarda kullanılabileceği. Kendinizi transkripsiyonla sınırlamanız gerekmiyor. Sadece o bile olsa çok çok değerlidir.

TÜRKİYE’DE SÖZLÜ TARİH

Türkiye’de bu çalışmalar çok geç başladı. İnsanlar öldükten sonra biz ayıldık. Batı’da sözlü tarih, tarihi dönüştürdü ve artık tarih, sorduğu sorular ve kendine yaklaşımı açısından sözlü tarih gibi oldu. Türkiye’de böyle değil; resmi tarih ancak sorgulanıyor, ama tarihin nasıl yapıldığı sorgulanmıyor. Bunlar ayrı şeyler. Resmi tarihin kronolojisini sorgulamak ve “Resmi tarih bize bir şey anlattı, belli bir şekilde anlattı, bunun içinde boşluklar var; yanlış bakıyor” demek başka, kolları sıvayıp “Ben kimim?” demek başka. Tarihçiler henüz bunu yapmış durumda değil. Tarih bilimi kendi kendisiyle ilişki kurmuş durumda değil; sözlü tarihi de zaten kendisiyle ilgili bir alan olarak görmüyor. Bu, Türkiye için çok büyük bir dezavantaj; çünkü çok kurumsallaşmış ve ağır olan tarih biliminin içinde sözlü tarih yok.

Türkiye’de sözlü tarih yapan bireyler birçok disiplinden geliyor. Büyük çoğunluğu tarih bölümlerinden değil, neredeyse hepsi kadın. Acaba neden? Genelde içinde buldukları disiplinler kadın çalışmaları, kültürel çalışmalar gibi interdisipliner alanlar. Sosyoloji, iletişim, antropoloji gibi genelde tarih dışı sosyalbilim alanlarında bireyler kendi seçimleriyle sözlü tarih dersleri veriyor. Az sayıda birey farklı farklı üniversitelerin farklı farklı fakültelerinde sözlü tarih dersleri açıyor. Bir sözlü tarih programı veya disiplini şu anda yok, bir örgüt veya dernek de mevcut değil; ama bahsettiğim, birey olarak çalışan sözlü tarihçilerin bir kısmı IOHA’nın, yani Uluslararası Sözlü Tarih Örgütü’nün bir parçası ve onun toplantılarına katılıyorlar. Bunun dışında Türkiye’de akademi dışında sözlü tarihin de bir tarihi var; bu da Tarih Vakfı’nın çabalarıyla başladı.

1990’ların başında Tarih Vakfı kurulduğunda misyonlarından biri sözlü tarih yapmaktı. Bunun için İngiliz sözlü tarihçi Paul Thompson’ı çağırdılar ve bir atölye çalışması yaptılar. Bir sözlü tarih projesi başlatıldı, bir arşiv kuruldu. Tarih Vakfı sözlü tarihin adını koydu.

Bunun dışında bazı sivil toplum kuruluşlarında, bazı farklı kuruluşların bazı enformel ağırlıklı alanların, bazı bireylerin kendilerinin projeler yaptığını izliyoruz. Bunlar çok güzel gelişmeler; fakat yine eğitimin olmaması, kurumsallaşmama, “Bu projeleri nasıl değerlendireceğiz?” sorusunu –sizlerin de sorduğu gibi– gündeme getirmekte. Daha önemlisi ise, bu noktalardan dolayı, bu alanda çalışan insanların birçok açıdan zorlanması.

Kurumsallaşmanın olmaması, bu iş için mali alanda ve diğer alanlarda destek bulunamaması, eğitimin sınırlı olması nedeniyle tabii ki çok fazla ürün ortaya çıkmıyor.

Yayın konusu da çok önemli. Tarih Vakfı bu konuda bazı yayınlar yaptı. İş Bankası Kültür Yayınları çok yakında bir seri başlatıyor. Bu serinin içinde sözlü tarih ve bellek çalışmaları alanında hem çeviri, hem telif kitaplara yer verilecek. Osmanlı Bankası Müzesi'nde de bazı hayaller, ümitler var; geleceğe yönelik olarak çok umutluyum.

Her şeyin başı insanların bu işi yapmak istemesi ve kendi tarihlerini, başkalarının tarihini merak etmeleri. Bu olmadıktan sonra hiçbir şey yapamazsınız. Bence bundan sonra yapılacak iş, bir ağ kurarak, destek grupları oluşturarak bir çeşit enformal kurumsallaşmaya gitmek ve tartıştığımız bu meseleyi daha fazla tartışabileceğimiz ortamlar yaratmak. Bir yandan da sözlü tarihi toplumda daha görünür kılmalı ve toplumda sözlü tarihle ilgili var olan yanlısamayı kırmalıyız. Bunun için de çalışmamız, birlikte konuşmamız ve tartışmamız gerekiyor. Umarım hepsini yapacağız. Hepinize çok teşekkürler.